

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Аўсейчык, У. Я. Пахавальная абраднасць беларусаў // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. / А. І. Лакотка [і інш.]; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Том 3. – Кн. 2. – С. 445–459.

The article is devoted to the study of funeral rites and customs, signs and beliefs of the Rechitsa district as an important element of ethnocultural heritage. Based on field observations, archival materials, and oral accounts, the article reconstructs a complex of ritual actions that accompany a person's departure from life, from the first moments after death to memorial practices. The author shows how archaic ideas about this world and the next, as well as Christian and pagan beliefs, are intertwined in the funeral tradition.

УДК 811.161.3'373.7:811.111'373.7

Л. У. КУЛІК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого”)

МІЖМОЎНЫЯ САМАТЫЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АНАЛАГІ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ

У артыкуле ў параўнальна-супастаўляльным аспекце даследуюцца фразеалагічныя адзінкі з саматычным кампанентам генетычна далёкіх беларускай і англійскай моў; устанаўліваецца наяўнасць, фактары ўзнікнення і асаблівасці ўжывання міжмоўных саматычных фразеалагічных аналагаў; асобная ўвага адводзіцца дэкадзіраванню ўнутранай формы фразеалагізмаў.

Пры вывучэнні фразеалогіі любой мовы непазбежна звяртаецца ўвага на кампанентны склад фразеалагічных адзінак (далей – ФА). Саматызмы ў якасці кампанентаў ФА ўяўляюць найбольшую цікавасць, так як саматычныя фразеалагізмы складаюць трэцюю частку ад усіх фразеалагізмаў любой мовы і менавіта праз саматычныя ФА найбольш ярка выяўляецца імкненне чалавека “надзяліць чалавечымі рысамі аб’екты знешняга свету, у тым ліку і неадушаўленыя” [5, с. 158].

Саматычныя фразеалагізмы, як і ўвогуле фразеалагізмы беларускай мовы, найбольш ярка выяўляюць свае асаблівасці ў параўнанні і супастаўленні з іншымі мовамі. З улікам гэтага аб’ектам дадзенага даследавання абраны ФА беларускай і англійскай моў, а ў іх межах – фразеалагічныя аналагі, якія ярка ілюструюць асаблівасці апасродкаванага ўспрымання рэальнага свету носбітамі беларускай і англійскай моў.

Да міжмоўных фразеалагічных аналагаў адносім ФА дзвюх моў, якія пры тоеснай альбо падобнай семантыцы характарызуюцца адрозненнем ці прыблізным падабенствам кампанентнага складу, структурна-граматычнай арганізаванасці і ўнутранай формы. Менавіта яны складаюць самыя вялікія па колькасці групы, што тлумачыцца “наяўнасцю ў розных народаў вялікай колькасці ўстойлівых выразаў з аднолькавым або амаль аднолькавым значэннем, рознаструктурнасцю супастаўленых моў” [2], а таксама тым, што “кожны народ можа мець менавіта дадзены набор рэалій і ніякі іншы ў сілу розных экстралінгвістычных фактараў” [10, с. 167].

Перш, чым перайсці да аналізу міжмоўных фразеалагічных аналагаў беларускай і англійскай моў, звернемся да зместу тэрміна *ўнутраная форма*. Пад *ўнутранай формай* фразеалагізма, услед за А. У. Куніным, разумеем “значэнне яго прататыпа, з якім фразеаматычнае значэнне звязана дэрывацыйнымі адносінамі” [8, с. 173] і якое дазваляе раскрыць зыходную матывацыю фразеалагізма. Іншымі словамі, *ўнутраная форма* – гэта вобраз, які склаўся на аснове свабоднага злучэння слоў і які матывуе актуальнае значэнне фразеалагізма. Пры гэтым кампаненты фразеалагізма не абазначаюць тое, што яны абазначаюць у свабодным злучэнні.

Что тычыцца асноўных складнікаў *ўнутранай формы*, то ў іх ролі выступаюць сімвалы, стэрэатыпы, эталоны, якія найбольш поўна і дакладна рэпрэзентуюць культурную канатацыю. Акрамя таго, на матывацыю значэння фразеалагізмаў уплываюць таксама разнастайныя тропы (метафара, метанімія, сінекдаха), міфы, архетыпы, гістарычныя падзеі, традыцыі і элементы матэрыяльна-бытавой культуры пэўнага народа.

Звернемся да прыкладаў. Так, аналагам беларускай ФА (*ведаць, вывучыць*) як *свае пяць пальцаў* ‘вельмі добра, грунтоўна, да дробязей’ з’яўляецца англійская ФА *have smth. at one’s fingers’ ends* (даслоўна – мець на кончыках пальцаў) ‘ведаць што-н. як свае пяць пальцаў, валодаць чым-н. у дасканаласці’ на аснове таго, што яны характарызуюцца блізкай семантыкай, падобнасцямі структуры і агульнасцю эквівалентнага кампанента *пальцы*, але выразным адрозненнем *ўнутранай формы*. Успрыманне кончыка пальца як адной з мінімальных частак цела чалавека і рэпрэзентацыя гэтай асацыяцыі ў межах ФА сведчыць аб празмернай скрупулёзнасці носьбітаў англійскай мовы. Аналагічнае назіраецца і ў ФА *by the skin of one’s teeth* ‘ледзь-ледзь’ (даслоўна – эмаллю зубоў). Такое паглыбленае, дэталёвае даследаванне самога сябе падмацоўвае выказаную заўвагу Л. Д. Акуліч аб празмернай кансерватыўнасці англічан [1, с. 16].

Уяўленні аб неабходнасці выканання пэўнай працы, наяўнасці клопатаў і турбот у прадстаўнікоў дзвюх нацый вербалізуюцца па-рознаму. Так, цікава рэпрэзентуецца ступень занятасці, заклапочанасці ў беларускай ФА (турбот, клопатаў) *повен рот* ‘вельмі многа (турбот у каго-н.)’ і ў англійскай ФА *have one’s hands full* (даслоўна – мець рукі поўныя) ‘не мець часу, быць заклапочаным’. Відавочна, што ў моўнай карціне свету беларусаў рот успрымаецца як сімвалічная поласць, якую трэба запоўніць, а таксама як адна з найвышэйшых па вертыкалі частак цела: “Рот належыць да прасторавага “верху” чалавечага цела... выступае як мера паўнаты і разглядаецца як ёмістасць, якая здольна ўмясціць у сабе вялікую колькасць чаго-н.” [6, с. 553]. Носьбіты англійскай мовы знаходзяць выйсце з цяжкага становішча пры дапамозе рук як асноўнага органа-інструмента.

Аналагам ФА *адсохні мне язык* ‘клятвеннае запэўненне ў справядлівасці сказанага’ выступае ФА *cross one’s heart* (даслоўна – рассячы сэрца) ‘клясціся, бажыцца’. Аналіз названых ФА паказвае, што для носьбітаў беларускай мовы запэўненне ў чым-небудзь пацвярджаецца негатыўным нагаворам у свой адрас, а носьбіты англійскай мовы за свае дзеянні, словы і інш. гатовыя адказваць жыццём.

ФА *залатыя рукі* ‘хто-н. умелы і здольны ў сваёй справе чалавек’ не мае міжмоўнага саматычнага фразеалагічнага эквівалента з падобнай семантыкай у англійскай мове, аднак існуе аналаг *have a green thumb / fingers* (даслоўна – мець зялёны вялікі палец / зялёныя пальцы) ‘мець спраўныя рукі (аб вопытных садоўніках або агародніках)’. Беларускае ФА выкарыстоўваецца для характарыстыкі прадстаўнікоў любой прафесіі ці ўмелага, здольнага чалавека, а англійская ФА – толькі пэўнай прафесіі ці людзей, для якіх праца ў садзе ці агародзе з’яўляецца хобі. Параўнанне ад’ектыўных кампанентаў *залаты* і *green* ‘зялёны’ выяўляе адметнасць беларусаў, якія ацэньваюць спрактыкаванасць і працаздольнасць золатам як найвышэйшай каштоўнасцю, а таксама тое, што менавіта з дапамогай рукі-інструмента можна гэтае золата зарабіць. Менавіта гэта, па словах А. М. Меляровіч і В. М. Макіенкі, той вобраз, які ў славянскай ФА выяўляе яе нацыянальную своеасаблівасць [9, с. 612]. У англійскай ФА “*зялёныя пальцы*” для садоўніка служаць крытэрыем, паказчыкам яго здольнасцей, а ФА адлюстроўвае адну з найбольш вядомых традыцый англічан выдзяляцца кожнаму сваім садамі, клапаціцца аб ім. Сема ‘спрактыкаванасць’ у ФА развілася, нягледзячы на звязаную з

лексемай *green* ‘зялёны’ асацыяцыю ‘нявопытны’, параўн. ФА: *do you see any green in my eye?* (даслоўна – ці бачыце вы зялёны колер у маім воку?) ‘няўжо я здаюся вам такім легкаверным, такім прасцяком?’; <as> *green as grass* (даслоўна – зялёны як трава) ‘вельмі нявопытны, які не ведае жыцця, не сфарміраваўся, “зялёны”’. У ФА *have a green thumb / fingers* ужываннем лексемы *green* ‘зялёны’ падкрэсліваецца менавіта доўгая і старанная праца ў садзе, у выніку якой садавод абавязкова вымажа рукі ў траву.

ФА *падцярці / уцярці нос* ‘даказаць каму-н. сваю перавагу ў чым-н.’ мае семантычны адпаведнік у англійскай мове *wipe smb.’s eye* (даслоўна – уцярці вока), які выяўляе іншы саматычны кампанент (*нос – eye* ‘вока’), у выніку чаго падобны ўнутраны вобраз дзвюх ФА (паводзіны дарослага ў адносінах да маленькіх дзяцей) па-рознаму рэпрэзентуецца носьбітамі беларускай і англійскай моў.

ФА *без галавы* ‘неразумны, тупаваты ці няўважлівы, рассяяны’ і *dead from the neck up* (даслоўна – мёртвы ўверх ад шыі) ‘з дзівацтвам’ з’яўляюцца міжмоўнымі саматычнымі фразеалагічнымі аналагамі. Вербалізацыя протасітуацыі беларускай ФА ілюструе асацыяцыі, звязаныя са знаходжаннем у галаве чалавека мозга як ёмішча розуму. Хоць у англійскім прыкладзе і няма кампанента *head* ‘галава’, пры актуалізацыі дадзенай ФА ў маўленні ў носьбіта мовы абавязкова ўзнікаюць звязаныя з названым саматызмам асацыяцыі, бо менавіта гэта частка цела знаходзіцца “ўверх ад шыі”, а “мёртвая галава” – адсутнасць разумовых здольнасцей чалавека. Такім чынам, абодва вобразы – “адсутнасць галавы” і “мёртвая галава” – атаясамліваюцца з неразумным чалавекам.

Звернемся яшчэ да адной пары аналагаў: *іскры з вачэй насыталіся* ‘ў каго-н. замітусілася ў вачах ад моцнага ўдару’ і *stars in one’s eyes* ‘вочы, якія свецяцца ад шчасця’ (даслоўна – зоркі ў вачах). Дадзеныя фразеалагізмы пры абсалютна рознай семантыцы характарызуюцца наяўнасцю ў іх аснове падобнага вобраза – прысутнасць у вачах нечага бліскачага. Акрамя таго, у беларускай мове зафіксаваны ФА, кампанентамі якіх з’яўляюцца лексемы *бліскаць* і *свяціць*: *бліскаць вачамі* ‘пазіраючы, выяўляць пачуццё гневу, незадавальнення і пад.’; *свяціць вачамі* ‘аказаўшыся ў няёмкім становішчы, перажываць пачуццё сораму’. Фіксуецца таксама ФА *вока гарыць* ‘каму-н. моцна захацелася нечага’, якая аднак з’яўляецца ўжо семантычна адметнай ад папярэдніх ФА, але ўсе разам сведчаць пра ўяўленне беларусаў і англічан пра вока як орган-інструмент, які характарызуецца святлом.

Яшчэ адна ФА – *be all thumbs* ‘быць нязграбным’ (даслоўна – быць з усімі вялікімі пальцамі) – мае ФА-аналагі беларускай мовы *не адтуль растуць рукі* ‘хто-н. не мае якіх-н. здольнасцей, не можа зрабіць што-н.’ і *рукі кароткія* ‘няма права, магчымасці, сілы зрабіць, ажыццявіць што-н.’. Супастаўленне дадзеных ФА паказвае, што для беларусаў выконванне якой-небудзь справы якасна звязана з асноўным “інструментам” чалавека – рукамі (для параўнання: *абедзвюма рукамі* ‘вельмі моцна і з вялікай зацікаўленасцю брацца, трымацца і пад.’). Тое ж назіраем і ў англійскай мове, але вобраз у кожнай ФА розны.

ФА *drenched to the skin* ‘які поўнасцю змок’ (даслоўна – прамокнуць да скуры) мае семантычны адпаведнік у беларускай мове *сухога рубца (сухой ніткі) няма (не было, не засталося)* ‘хто-н. вельмі моцна прамок, змок’. Атрымліваецца, што беларусы, апынуўшыся пад дажджом, адчуваюць яго праз вопратку, у той час як англічане адчуваюць вільгаць на сваёй скуры. На нашу думку, такое ўяўленне тлумачыцца спецыфічнымі кліматычнымі ўмовамі, якія дзейнічаюць на тэрыторыі Англіі і не з’яўляюцца характэрнымі для Беларусі.

Наступныя фразеалагізмы-аналагі маюць агульны план зместу, але адрозніваюцца ў плане выражэння кампанентамі, замена якіх адзін другім не лічыцца нормай для носьбітаў моў: ФА *душа ў пятках* ‘хто-н. вельмі спалохаўся’ і *have one’s heart in one’s mouth / boots* (даслоўна – мець сэрца ў роце / ботах) ‘спужацца, напалохацца’. Падабенства ўнутранай формы дзвюх ФА выяўляецца ў тым, што эмацыянальнай рэакцыяй душы і сэрца з’яўляецца змена іх лакалізацыі. Першае адрозненне датычыць розных СК: *душа* і *heart* ‘сэрца’. Другая адметнасць заключаецца ў разуменні прадстаўнікамі розных нацый знаходжання сэрца / душы ў момант моцнага страху. Для беларусаў крайнім (крытычным, гранічным) месцам

перамяшчэння душы з’яўляецца пята, для англічан – рот ці боты. Відавочна, што пяткі, з аднаго боку, – месца, адкуль найцяжэй будзе дастаць душу, самае патаемнае месца ў цэле чалавека, якое, да таго ж, з’яўляецца сімвалічнай зброяй, з дапамогай якой знішчаецца нячыстая сіла [4, с. 8]. Праз пятку чалавеку “перадаецца сіла глебы” [3, с. 179], нават зыходзячы з міфалагічных уяўленняў славян аб пяце як “аб ніжняй граніцы цела чалавека”, менавіта яна ўтварае своеасаблівы клапан, які “не выпусціць перапалоханую душу з цела” [4, с. 8]. З другога боку, стан чалавека, у якога душа ў пятках, “з’яўляецца бліжэй смерці, бо пяткі – найбольш аддаленае ад грудзей (цэнтра чалавечага цела) месца” [7, с. 198]. У англійскай ФА *mouth* ‘рот’ ці *boots* ‘боты’ – гэтыя тры месцы, праз якія лягчэй за ўсё пазбавіцца сэрца (рот адкрываецца, боты лёгка здымаюцца; параўн. з рускай прымаўкай *душа бы выскочила, если бы не зубы*). Заўважым, што і ў беларускай, і ў англійскай мовах ёсць ФА, якія ілюструюць уяўленні носьбітаў мовы пра асаблівасці работы сэрца ў момант перажывання страху альбо хвалявання: бел. *сэрца ёкнула; сэрца замірае* і англ. *one’s heart misses a beat* (дасл. – сэрца прапускае ўдар); *one’s heart stands still* (дасл. – сэрца замірае).

Такім чынам, аналіз беларускіх і англійскіх саматычных ФА выяўляе той факт, што фразеалагічныя аналагі характарызуюцца бліжэй значэннем пры поўным адрозненні ці прыблізным падабенстве кампанентаў і рознай унутранай форме, прычынай чаго з’яўляецца ўплыў розных экстралінгвістычных фактараў, што характарызуюць носьбітаў беларускай і англійскай моў. У сувязі з вобразнымі разыходжаннем пры перакладзе да ФА адной мовы падбіраецца аналаг другой мовы, але ў такім выпадку нацыянальная ўнікальнасць непазбежна губляецца.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Акулич, Л. Д. Страноведение Великобритании : курс лекций для студ. спец. “Английский язык”: в 2 ч. / Л. Д. Акулич ; М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. ун-т. – Гомель : ГГУ, 2008. – Ч. 2. – 76 с.
- 2 Арсентева, Е. Ф. Типы соответствий фразеологических единиц английского, русского и татарского языков [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://gigabaza.ru/doc/43915.html>. – Дата доступа : 30.11.2025.
- 3 Бидерман, Г. (Biedermann, H.) Энциклопедия символов : пер. с нем. / Г. Бидерман ; общ. ред. и предисл. И. С. Свенцицкой. – М. : Респ., 1996. – 335 с.
- 4 Валодзіна, Т. В. Фразеалагічная “анатомія” беларусаў: пята / Т. В. Валодзіна // Актуальныя праблемы славянскай фразеалогіі : матэрыялы Міжнароднага навучнага канферэнса, Гомель, 16-17 лістапада 1999 г. / Гомел. гос. ун-т ; редкол.: В. І. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель, 1999. – С. 6–9.
- 5 Вэньцянь, Цзан. Соматизмы во фразеологии / Цзан Вэньцянь // Вопросы гуманитарных наук. – 2005. – № 6. – С. 158 – 159.
- 6 Захаренко, И. В. Полон рот / И. В. Захаренко // Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.) [и др.]. – 2-е изд. стер. – М., 2006. – С. 552–553.
- 7 Кабакова, С. В. Душа <сердце> в пятки уходит / ушла <ушло> / С. В. Кабакова // Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.) [и др.]. – 2-е изд. стер. – М., 2006. – С. 197–198.
- 8 Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк. ; Дубна : Изд. центр “Феникс”, 1996. – 381 с.
- 9 Мелерович, А. М. Фразеологизмы в русской речи : словарь : ок. 1000 единиц / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – 2-е изд., стер. – М. : Рус. слов. : Астрель, 2001. – 856 с.
- 10 Швыдкая, Л. И. Сопоставительный анализ английских и русских пословиц / Фразеологическая система языка: сб. науч. ст. – Челябинск: Челябинский пединститут, 1976. – С. 165 – 170.

The article examines phraseological units with a somatic component of the Byelorussian and the English languages; on the basis of the comparative method the factors of origin and specificity of interlanguage somatic phraseological analogues are determined; special attention is paid to the decoding the internal form of phraseological units.

УДК 811.161.1'42'373.231:821.161.1-31*Ф.М.Достоевский

Н. И. ЛАПИЦКАЯ

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ЛИЧНЫХ ИМЁН В РОМАНЕ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО «НЕТОЧКА НЕЗВАНОВА»

В статье рассматриваются особенности употребления некоторых личных имён в незаконченном романе Ф. М. Достоевского «Неточка Незванова»: делаются попытки показать, как меняется мировоззрение автора перед ссылкой. Через систему онимов романа писатель уже меньше внимания уделяет исследованию влияния на человека социальной среды. Главным предметом его наблюдений становятся родовые качества человеческой личности. Это обогащает и поэтонимическую лабораторию художника, где не только развиваются прежде обозначившиеся тенденции, но и закладываются новые.

Одной из серьезных попыток в области большого эпического жанра Ф. М. Достоевского становится неоконченный роман «Неточка Незванова». Завершению произведения препятствует неожиданный арест писателя. Однако те фрагменты, которые успели попасть в печать, помогают увидеть движение его мировоззрения и выявить ключевые сдвиги в формировании антропологии. Согласно заключению В. Н. Захарова, Ф. М. Достоевский смело экспериментирует с традиционной жанровой формой, апробируя различные концепции романа, сложившиеся в мировой литературе. И если сентиментальная и романтическая модель этого жанра реализуется в дебютном произведении литератора, то «Неточка Незванова» – опыт в области романа воспитания [1, с. 125].

Героями первой части незавершенного текста вновь оказываются бедные люди: странное семейство скрипача Ефимова. Сам Егор Петрович Ефимов – человек, чья судьба замечательна. Его отец был музыкантом. По стопам родителя пошел и сын, потому что ему достался особый дар – инстинктивное понимание искусства. Однако он не желает развивать талант, не прикладывает никаких усилий для усовершенствования исполнительской техники и овладения основами музыкальной теории. На его примере романист исследует психологию творчества, ведь и сам не понаслышке знает, как много следует трудиться, чтобы добиться признания своих способностей.

Макар Алексеевич Девушкин был первым героем Ф. М. Достоевского, для которого процесс написания частных посланий явился не будничным занятием, а деятельностью художника, способом творческого самовыражения. Но Девушкин может лишь робко мечтать о сборнике своих стихотворений, понимая, что, выйди книжка в свет, он тогда на Невский не смел бы показаться. Егор Петрович не таков. Он почитает себя за первоклассного гения и строит колоссальные, хотя абсолютно иллюзорные планы на будущее. Антропоним героя выражает амбициозность его натуры.

Уже в этом произведении Ф. М. Достоевский подступает к разработке еще одной серьезной темы – темы национального характера, получившей дальнейшее развитие в романе «Игрок». Он вводит в повествование скрипача немца Б., который стремится к своей цели упрямо, систематически, с совершенным сознанием сил своих и почти рассчитав заранее, что из него выйдет расчет оправдывается, и Б. признают авторитетом в мире музыки.